

När den språkliga egensinnigheten bleknat stiger ekokritiken fram

En omläsning av Peter Törnqvists
tre första böcker

Jag måste ha sett en recension av Peters första novellsamling, *Fältstudier*, när den kom ut på våren -98. Visste jag då att han skrev? Att någon av oss som lämnade gymnasiet i Skene 1982 blivit författare? Minns att jag läst en novell i tidskriften 90-tal. Hans namn är ju inte ovanligt, men jag förstod ändå. Det var något med tonfallet. Sen skaffade jag boken. Det var inte noveller i vanlig mening. Inte historier som följde en dramatisk kurva. Snarare kortprosa, utsnitt. Vissa kallade det ”hårdkockt”. Det var texter som påminde om Raymond Carvers och P O Sundmans. I många av dem fanns något skrämmande under ytan. En granat i garderoben, ett urtidsdjur under isen, en hotande galenskap, ett slukhål. Mycket av innehållet låg för mig i språket, i själva stämningen.

Att här möta den västsvenska landsbygden igen kändes, när jag läste boken första gången, som att komma hem. Och ändå som att se det gamla, välbekanta i ett nytt ljus. Aldrig hade någon, så vitt jag visste, försökt skildra just vårt område skönlitterärt. Det var i stort sett en vit fläck på kartan. Även om Harry Martinsons ”Bolle” nämner det i *Vägen till Klockrike*.

Jag trodde jag hade lämnat Västsverige. Bodde på Värmdö utanför Stockholm nu med min flickvän. Hade nyss köpt hus. Vi väntade barn. Men här kom det igen. Med eternitklädda hus, knastret av grusväg under bildäcken, lukten av dieselmotor, jordkällare och invintrade sommarstugor.

Min favorit var novellen ”Det är mycket med logistiken”, om två vinddrivna existenser på ljus-skygga ärenden i en gammal lastbil, ”en oskattad hanomag”. De drömmer om att tjäna storkovan, men anar att öppen anstalt är en mer trolig slutpunkt.

Ole Hessler talade i sin uppskattande recension i *DN* om Peters ”nerviga, bildrika, hela tiden lite i underkant skrivna undersökning.” Om en ”språklig täthet, en annorlunda känslighet.”¹ Han placerades in bland andra unga 90-talsförfattare: Cecilia Davidsson, Hans Gunnarsson, Mats Kempe, Ninni Holmqvist med flera, som även de föredrog de korta formatet.

Något år senare skrev jag Peter ett brev och vi träffades på Kafé Ritorno vid Karlbergsvägen i Stockholm. Det var tidig höst och jag kom med min dotter i en hopfällbar barnvagn. Sjutton år hade gått sedan vi gick ut gymnasiet och vi hade inte setts sedan dess. Säkert pratade vi om vår gamla skola, om lärarna och om gemensamma bekanta. Men snart nog måste vi ha kommit in på litteratur. På favoriter som Harry Martinson, Eyvind Johnson och Göran Tunström.

Vi kom båda från Marks kommun, Peter från Fritsla och jag från Öxabäck, och vi var ytligt bekanta i skolan. Men de erfarenheter vi gjort på

1 Hessler, Ole, ”En ny bok: Ett sug ner under torven. Peter Törnqvist har en utsökt känsla för detaljer i sina noveller”, *Dagens Nyheter*, 28 april 1998.

varsitt håll efteråt blev nu gemensamma nämnare. Uppbrott, kringfläckande liv, diverse arbeten, upp-
täckten av litteraturen. Det och att vi båda fortfarande hade starka band till södra Västergötland, där vi genomlevt fornamde år. Till gamla Mark, dess historia, geografi och inte minst dialekten, marbon.

Mark betyder gräns. Området ligger intill det en gång danska Halland. Geografiskt en utlöpare av det småländska höglandet, genomkorsat av Viskan i en bördig dalgång men för övrigt till stor del täckt av skog, sjöar och mossar. Ekonomiskt under vår uppväxt dominerat av textilindustrin. Stora fabriker i centralorterna Kinna och Skene och otaliga småföretag runt omkring. Kulturellt fortfarande färgat av högkyrklig schartauanism.

Kommer man från Mark kan man drömma om att bli idrottsstjärna eller komiker. Där har andra gått före. Men författare? (2020 gick Augustpriset till *Samlade verk* och Lydia Sandgren, som växt upp inom kommungränsen. Och med min skolbuss åkte Pamela Jaskoviak. Så det håller kanske på att ändras.)

Sommaren 2022, i det hus i Mark som nu är mitt, läser jag om hans tre första böcker igen. Den andra boken, *Lövsågare, innerkurva* (2003) består också den av kortare texter. I en inläggande recension i *Svenska Dagbladet* skriver Eva Johansson om svårigheten att genrebestämma

boken². Hon menar att Peters texter inte liknar några andra, att han faktiskt mest liknar sig själv och att något som kunnat skönjas i den första boken nu blivit tydligt.

Själv konstaterar jag nu att det inte, som i *Fältstudier*, är relationer mellan människor som utgör texternas nav. I stället är det landskapet, naturen, geografin som träder i förgrunden. Och om delarna kan verka disparata vid en första anblick, så förenas de av en ton, ett vemod som andas i själva språket. Som i berättelsen om Råland och Såländ, där ur den förres hud fåglar tränger ut för att "sticka hål på hinnan över skapelsen". Berättelsen förmedlar en vacker bild av konstens förmåga att kompensera för tillkortakommanden i den så kallade verkligheten. Där må Råland vara "anfader till flanarna, de har-
kranka och lösa i huvudet". Men att som han äga förmågan att "hämta ner mer luft till det levande" är ingen liten sak.

Kanske har Råland en bror i anden i George Mallory, huvudpersonen i en annan text. Bergsbestigaren som nådde, eller inte nådde, Mount Everests topp 1924. Här finns en vilja att ge upprättelse åt de udda och missförstådda. Människor vars halmhattar hittas först långt senare på andra platser. Det finns något djupt rörande över denna mänskliga strävan. Över de som med det egna livet som insats hjälper andra se det fantastiska i att vara människa.

2 Johansson, Eva, "Historia och nutid i lager på lager", *Svenska Dagbladet*, 10 november 2003.

I *Lövsågare*, *innerkurva* finns också ett annat spår som jag nu ser tydligare: ekokritiken. Att stå på kärnhökens och taltrastens sida i kampen mot en civilisation som med öppna ögon omintetgör förut-sättningarna för sin egen existens.

Medan de flesta recensenter diskuterade bokens genre, språk, dess originalitet och svårbestämbarhet, var det få, om någon, som tog fasta på just detta. Men ekotemat kommer att utvecklas.

Ar 2010 publiceras nästa bok. Den hittills mest omfattande. Av kritikerna kallad roman. Av författaren själv genrebestämmd till "västern": *Kioskvridning 140 grader*. Den bok för vilken Peter belönades med *Svenska Dagbladets* litteraturpris och nominerades till bland annat Augustpriset.

Återigen fick recensenterna myror i huvudet. Det var den här egensinnigheten igen, som nu hade vridits ett par varv till. Exempelvis detta att boken till stor del var författad på *götamål*. Eller mer precis: en blandning av dialekterna i nordvästra Småland och södra Västergötland. Detta skapade problem för vissa recensenter. Kanske fastnade de på mening- ar som "Så att nä mä henne va de'nte vûet". Själv mötte jag min barndoms språk. Det handlar, kan jag tänka, om att skriva fram en specifik livskänsla. Och att man då måste göra det med just de ord, på just det sätt som krävs.

Språket är ju mer än sitt semantiska innehåll. Det har som alla vet klanger, färger, smak och lukt. Kring många ord står för oss en sky av associationer, min-

nen och känslor. En mening kan uttrycka samhörig- het och samförstånd. Eller brist därpå. Den kan ha ett kynne och i komprimerad form rymma en social, historisk och existentiell erfarenhet. Dess tystnad kan uttrycka en världsbild. Jodå, så att...

Kioskvridning 140 grader sönderfaller i två de- lar. Den första, med götamålet, är förlagd till Westra Härad i Småland någon gång på 1970-talet. I cent- rum står en grupp unga människor som arbetar på en torvmosse. En stor del av handlingen utspelar sig också där. Tjippen är ofta huvudperson och vi får följa hans liv på mossen men också i hemmet, där en gammaltestamentlig far håller honom i herrans tukt och förmaning. Till slut får han nog och efter ett handgemäng med pappan rymmer han hemifrån. Denna del har säkert uppmärksammats av alla bo- kens recensenter. Många har velat framhålla dess drag av utvecklingsroman och i något fall arbetar- roman. Ja, det är inte varje dag man läser en roman från en torvmosse. Själv minns jag bara ett kapitel i Vilhelm Mobergs *Soldat med brutet gevär*. Och nog finns det ett inslag av *statement* och provokation i att låta berättelsen äga rum på en sådan plats. Långt ifrån samtidslitteraturens mittfåra.

"Jag har tänkt: 'Nu ska du fan få läsa om en torv- mosse!' Jag ville berätta om min småländska forntid för att där fanns så sköna historier och särpräglade miljöer och människor", säger Peter i en intervju med Lina Kalmteg i *Svenska Dagbladet*.³

3 Kalmteg, Lina, "SvD-pris går till dialektal dialog", *Svenska Dagbladet*, 30 november 2010.

När Kalmteg framhåller bokens likhet med ”slow food” svarar han:

”Jag vill att det ska vara en slow book, det finns ju redan många fast books. Det är mitt sätt att sätta hälen i gruset och bromsa. Min plan är att dra ned BNP. Ju längre tid man sitter med min bok, desto mindre hinner man jobba.”

I bokens andra del saknas dialektala inslag och handlingen äger rum i en dystopisk framtid där många av vår tids miljöproblem har förvärrats ytterligare. Huvudpersonerna är kringvandrande luffare. Luggslitna existenser som frivilligt eller av tvång lämnat samhället bakom sig. En recensent kallade dem *beckettska*, vilket känns träffande. Fast framför allt är det förstås till Harry Martinson tankarna går, när det gäller litterära referenser. Författaren till *Vägen till Klockrike* och *Utsikt från en grästuva*.

Arvtagaren till luffaren Bolle heter i *Kioskvridning*... Lålle. Och civilisationskritiken, från Martinson och från *Lövsågare*, *innerkurva* har förstärkts, blivit mörkare. I *Lövsågare*... kunde man läsa: ”Vill inte tillhöra plundrarna. Inte samma tid, inte samma plats, samma luft och blick som de.” En deklaration från en författare som ställer sig vid sidan av det marknadsekonomiska tunnelseendet. Som vill skriva om världen inte ur kvartalsrapporternas utan ur kontinentalförskjutningarnas perspektiv och ”färdas i den hastighet som är mullens.”

I *Kioskvridning*... heter det: ”Det är bara genom det förtigandet som plundringen kan fortgå. Av naturen. Av våra medvetanden. Alla politiska och religiösa system sätter en dumstrut av förenkling över skallen. Det är lättast så. Att slippa se.” Att skriva blir då att göra tvärt om, att upphäva sin röst och bjuda de destruktiva krafterna motstånd.

Människan håller på att göra sitt hem obeboeligt. ”Människan har gjort sitt.” ”...[M]änskligheten är körd” Det bästa vi kan göra tycks vara att ”underlätta för abborrarna, åtminstone. Allt som kommer efter oss.” Ja, betänka att vi är eukaryoter ”[t]illsammans med svamp, kråklöver och myrslok.⁴ För att nämna några.”

4 En eukaryot är en organism som har en eller flera komplexa celler i vilka arvsmassan återfinns i en cellkärna avgränsad av ett membran. (Källa: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Eukaryoter>)

Trösten finns i en ekologisk känsla av att allt levande hör ihop och att livet fortsätter, också människan förutan. ”Allt e ändå samma. Kroppen fott-sätte. Man e också tallemon å luften. Knastret, häla. Luktena. Var å en å ihop.”

Sett i det ljuset blir också döden mindre skrämmande. Vi försvinner inte. Våra kroppar består av stjärnstoff. När den förtätning som är jag inte längre finns, går mina beståndsdelar vidare i nya konstellationer. Eller med Tjippen, i sin förtvivlan: ”Smula me i bita å spri me. Ja vell va vinden. I håret på nøen. I ullgräs å hjottronblom.” ”Begrav mig inte i jord, utan i grus. Spetta ner mej på lämplig sträcka, skönt doserad, det skiter jag i. Så lovar jag att sköta tjälskotten i mars april, blåsa lerbubblor åt bubbelvärldjäveln”.

Med sin debutbok *Fältstudier* etablerade sig Peter som en av 90-talets unga, ton-givande prosaister. Men medan *Fältstudier* är ett uttryck för sin tid vågar jag påstå att *Lövsågare*, *innerkurva* och *Kioskvridning 140 grader* vuxit i aktualitet sedan de kom ut. Inte för sina mångomtalade språkliga och formmässiga egenskaper, utan för att de sätter fingret på en av vår tids ödesfrågor. Den om människans syn på sig själv och på sin plats bland allt levande. Texterna kommer inte med pekpinnar. De har tvärtom ett anarkistiskt frihetspatos, på tvärs mot stela trossatser. Men frågan finns där och står för mig fram tydligare vid en omläsning.

Här finns en uttalad kritik mot det rådande samhället och dess värdehierarkier. En kritik som ytt-rar sig i solidaritet med de förbisedda och till synes oansenliga. Allt och alla de som inte bidrar med några pinnar i tillväxten. Må de sen vara en koltrast, en bit skägglav eller en lövsågare i en källare.

HANS STRÖMHÄLL

Vi återkommer till Peter Törnqvists senare böcker i ett nytt nummer av Nya Argus.